

## MALİYETİN HESAPLANMASINDA RİZİKONUN ÖNEMİ

Doç. Dr. Doğan BAYAR

### I. TEŞEBBÜS RİZİKOSU

Likit araçların likit olmayan mallara tahvil edilmesi, zarar tehlikesi veya tahsis edilen likit araçların tamamen telafi edilmemesi rizikosunu taşıdığı gibi, yatırılan araçların serbest kapitale dönüşümünde bir fazlalık elde etme şansını da taşır. Bu şans ve bu riziko ötedenberi piyasa ekonomisini harekete getiren güçlerdi ve yine ötedenberi piyasa ekonomisinde işletme yönetiminin aldığı iktisadi kararlar tehlikenin tehlikeye, şansın şansa karşı bir değişimi idi. Modern teşebbüse özgü bu özel durum, alınan temel kararların uzun süreli olmasına kendini belirtir.

Genel olarak, riziko teşebbüslerin tabiatında mevcut olan ve işletme faaliyetleri dolayısıyla beliren kayıplara uğrama tehlikesi diye tarif edilmiştir <sup>(1)</sup>.

Riziko her türlü iktisadi faaliyetin içinde dahil bulunan bir unsur olarak karşımıza çıktığı halde teşebbüsler yine de iktisadi faaliyetlerde bulunmaktan vazgeçemezler. Bunun nedeni faaliyetlerde, rizikonun yanında bir kâr sağlama şansı görmeleridir.

Orta çağda partiler halinde ticaret yapan tüccar için, aktedilen ticari işlemlere göre riziko ve şanstaki tahsilat ve ödeme doğardı. Modern teşebbüste planlama ve ticari olaylar, sürekli işletme ve piyasaya hazır olma halinde devamlı kurumsal esasa göre yapılmaktadır. Kapitalin üretim araçlarına veya mamullere tah-

---

(1) **Keskinoğlu, Suat** : Genel İşletme Ekonomisi Dersleri, Cilt II, İstanbul 1962, S. 49.

sisi de aynı esasa göre sürekli olarak cereyan eder. Mamullerin satılmasıyla serbest kalan kapital, dağıtılan kâr payları dışında, tekrar üretim araçlarına yatırılır. Demirbaş menkul mallar olarak nitelendirdiğimiz *nispi sabit menkul mallar* varlığı da çoğu zaman, işletmeye sürekli olarak hizmete tahsis edilen yatırım malları gibi daimi tesis eşyasından sayılır. Bu daimi işletme ve piyasa hazırlığına bağlanan «çalışma kapitali» Höchst boya fabrikaları yıllık faaliyet raporlarına göre, kimya endüstrisi dalındaki bu büyük teşebbüste çalışan her bir personele 1956 yılında yaklaşık olarak 35.500 DM düşmekteydi (2).

Modern teşebbüse örgü riziko, işletmelere piyasa şanslarından süratle yararlanma imkânını fiilen sağladığı gibi, o iktisat dalında vukubulan veya olması ümit edilen fazla kapasite dolaysile meydana gelecek satış zorluğundan doğabilecek rizikolardan kısa sürede kaçınmak imkânını da tahdit eder. Kapitalin yatırımı bir yandan bünyevi olarak piyasa darlaşması rizikosuna maruz kalır, öte yandan rekabetin darlaşması şansından yararlanır. Ham madde normal olarak ham maddeden elde edilen mamule nazaran daha fazla kullanma imkânına sahiptir. Ham maddenin işlenmesi, icabı halinde birçok pazarları kaybettirir ve geriye çok az veya yalnız bir pazar kalır. Söz konusu riziko, yalnız satışın büyük çapta azalması anında mevcut olan mamul mal stokunu tehdit etmeyip, imalat programındaki bütün yatırımları ve böylece maddi ve gayri maddi malları da içine alır (3). Reklam için yapılan tahsislerde bunun dışında kalamaz. Mamulun piyasadaki satış zorluğundan doğan riziko, yatırım mallarını, imal edilen mamul mal mevcuduna nazaran daha fazla etkiler. Zorunlu istihdam azalması (geçici dahi olsa) lüzumsuz kapasite ölçüsünde yatırım tesislerini kıymet kaybına maruz bırakır. Bunun yanı sıra, tesislerin kullanma kabiliyetlerinin sonuna varmadan yaşlanması veya gayri iktisadi olması gibi rizikolar da mevcuttur. Söz konusu tesisler mamul piyasası rizikosu yanında kendi piyasalarının rizikosunu da taşımaktadırlar. Teşebbüs en büyük rizikoya parasını yüksek değerli tesis eşyasına yatırdığı zaman maruz kalır. Zira girilen işin sonuna kadar ne gibi durumlarla karşılaşacağı başlangıçta hiç bilinemez. Bir teşebbüs hiç bir faaliyette bu-

(2) **Höchst heute**, Frankfurt a. M. 1957, S. 15.

(3) **Schönnenbeck, Hermann** : Risiko und Kostenplanung, Betriebswirtschaftliche Planung in industriellen Unternehmungen, Berlin 1959, S. 92.

lunmasa, hiç bir şeye teşebbüs etmese dahi, kendini zarardan koruyamaz (4).

Mütedavil malların bağlanma süresi, çoğu zaman tesis mallarının bağlanma süresine nazaran daha azdır. Bu suretle mütedavil mallar daha az kıymet kaybı rizikosuna uğrar.

Öte yandan riziko, materyel fiatlarının kuvvetli bir şekilde artması veya nedenleri belli olmayan bir piyasa darlaşması halinde, üretimin büyük çapta frenlenmesi, ham madde ve mamul mal stoklarının tüketilmesiyle kolayca ortadan kalkmaz. Ticari işlemlerin devamlı olma zorunluğu, teşebbüsleri piyasaya artan mal ve hizmet teslim etme hazırlığı ve programı ile çıkmayı kamçılacağı gibi, yeni yatırımlar yapmayı da teşvik eder (kuvvetli bir rekâm yapılması gibi).

Hasılat kanalı ile daha henüz karşılığı alınmayan yatırım mallarının, tehdit edici bir şekilde kıymet kaybına uğraması kesin veya geçici olabilir. Yapısal talep kayması sonucunda meydana gelen kesin bir değer düşmesi, büyük ölçüde teknik gelişmenin etkisi altındadır. Bu gelişme, esasen teşebbüsü devamlı bir müessesede halinde tutan bir yaratıcı olduğu gibi, her gün yeni mallar meydana gelmesine ve daha önce var olan malların ve tesislerin kıymet kaybına uğramasına sebep olur. Bilindiği gibi, zamanımızdaki yeni uçak modelleri üretim olgunluğuna erişmeden teknik önemlerini kaybederler. Cerrahi aletler imalatı ile uğraşan tanınmış bir teşebbüsün bilançosunda titiz bir şekilde değerlendirilen stok sermayesi 1957 yılında bilanço toplamının yarısına erişmekteydi. Stok bulundurmanın rizikolarla yüklü olduğu hususu, raporda önemle belirtilmiştir. Rapora göre, teknikte paslanmayan geliğe geçildiği zaman, stok sermayesinin 1954 den sonra büyük çapta bir kıymet kaybına maruz kaldığı açıklıkla gösterilmiştir (5).

*Oluç*, Teknik gelişmenin maliyete olan etkisini açıklayarak, der ki; «Teknolojik değişmeler, ya mamülü, ya üretim işlem ve unsurlarını değiştirebilirler. Bunun sonucu maliyet giderlerinde azalmalar olabilir. Bazı hallerde, eldeki üretim araçlarında ufak değişikliklerle teknolojik gelişmelerden faydalanılabilir. Bazı hai-

(4) **Keskinoğlu, Suat** : İbid., S. 51.

(5) **Schönnenbeck, Hermann** : İbid., S. 92.

lerde, bu araçların yerine yenilerini koymak gerekebilir. Bu halde maliyet giderlerinde sağlanacak artırımla ve bu yüzden olacak gelir çoğalmasa ile yatırım giderleri ve değişmez sermayenin dönme çabukluğu karşılaştırılarak bu hususta bir karara varılabilir» (6).

Teknik gelişmeye ilişkin araştırma ve inceleme sonuçlarının, teşebbüslerin üretim ve hasılat gücü için belli olan önemi, bütün iktisat dallarını kapsar. Söz konusu teşebbüslerde bugünkü üretimin büyük bir kısmının son on yıl içinde yeni geliştirilen mamul-lerden teşekkül etmesi, yukardaki gerçeği daha açıklıkla ifade etmiş olur. Böyle teşebbüsler riziko yüklü harcamalardan kaçınmakla, piyasadan başka işletmelerce uzaklaştırılarak, bizzat rizikoyu kendi üzerlerine almış olurlar. Araştırma ve geliştirme masraflarının miktarına ilişkin bir örnek vermek istersek; Höchst boya fabrikalarının araştırma ve geliştirme için yaptıkları harcamaya miktarı 1956 yılında satış tutarının % 5,4 e ulaşıyordu. Buna karşı bilançoda gösterilen kâr, yıllık sürümün % 3 üne bile varıyordu (7).

Bu araştırma ve geliştirme çalışmaları ile, teşebbüsün işletmesine devamlı olarak hizmet edebilen gayri maddi mallar yaratılır. Böylece bu gayri maddi mallara, yatırım malları gibi işlem görmesi için gerekli şartlar sağlanmış olur. Ancak riziko yükünün fevkaledede ağır olması, araştırma ve geliştirme masraflarının aktifte gösterilmesine ve bu değerın daha sonraki amortismanına ilişkin sorunun esas itibarile çözülmesine engel olur.

Moda ve zevk değişikliğinden doğabilecek riziko, diğer rizikolara nazaran daha önceden görülebilir. *Keskinoğlu'na* göre, moda müteşebbisler için iki türlü riziko ifade eder. «Birincisi moda işlerinde yaratıcı faaliyetlerde bulunan müteşebbislerin çalışmalarında başarıya ulaşamaması tehlikesidir. İkincisi diğer teşebbüsler istikametinden gelir. Bu takdirde teşebbüsün sahibi diğer müteşebbislerin ortaya attığı, muvaffak olmuş bir modaya istemiyerek uymak mecburiyetinde kalır. Ona hiç bir veçhile teslim edememekle beraber birçok masraflar ihtiyar modayı takibetmekten başka çare bulamaz. Olay teşebbüslerin başkalarının ka-

(6) **Oluç, Mehmet** : İşletme Organizasyonu ve Yönetimi, Cilt I, İstanbul 1963, S. 79.

(7) **Schönnenbeck, Hermann** : İbid., S. 93.

rarlarına uymak mecburiyetinde kalmaları halinin tipik bir örneğini teşkil eder <sup>(8)</sup>.

Evvelce Almanya'da diğer memleketlere nisbeten daha büyük bir rol oynamış olan motosiklet son yıllarda yerini daha ziyade otomobile bırakmak zorunda kalmıştır. Üretim 1958 yılının Ocak-Temmuz ayları içinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık olarak % 20 düşmüştür. Almanya'daki rahat taşıma aracına olan gelişmeye karşı, Amerika Birleşik Devletlerinde büyük tipteki taşıma aracından Avrupa araba tipi yararına daha küçük otomobillere doğru müşahede edilen bir dönüş oldu. Ford araba fabrikaları pazarlama direktörü, «Edsel» modelinin takdiminde; «Bir kaç yıldan beri orta fiattaki arabalara karşı bir istek var» demiştir. Bundan başka bir pazarlama araştırmacısı, «Bu karadan sonra, sürüm düşük fiattaki arabalara doğru keskin bir iniş yapmış ve gelişme o zamandanberi tamamen tahminlerin hilafına cereyan etmiştir» der <sup>(9)</sup>.

Schmalenbach'tanberi, işletme ekonomisi bilgisi, herşeyden evvel konjunktürel ve mevsimsel temevvüçlerin dalgalanmalarından harekete geçen *talep* ile, teşebbüslerin devamlı tesisleri dolaysile nisbeten *donmuş arz* arasındaki farkı önemle kaydetmiştir. Bu istihdam dalgalanmaları sırasında, ödemeleri yapılmış olan sabit maliyet masraflarından doğan riziko kendini daha bariz bir şekilde gösterir. Burada birinci derecede sabit personel masrafları gelir. Alman Vergi Hukuku, tahminen on yıllık yararlanma süresi olan hareket halindeki tesislerin, ilk üç yıl içinde tedarik bedelinin 2/3 sinin amorti edilmesine imkân verir. Ancak, aynı kanun tesislerin yararlanma süresince amortismanına da mücade ettiği gibi, yararlanma süresi içinde bir defa olmak üzere amortismanına ilişkin metodun değiştirilmesini de kabul eder. Sabit personel giderleri için, maliyet masraflarının bölünmesi bakımından böyle bir imkân yoktur. Burada normal olarak, ödeme müddeti aynı zamanda maliyet masrafı müddetidir. Schmalenbach, sabit personel masraflarının miktarı hakkında şu hususu tesbit etmiştir: «İşletmelerin canlı olarak hizmete hazır bir halde tutulması, çoğu zaman ölü işletmeden daha mas-

---

(8) Keskinöglu, Suat : İbid., S. 58.

(9) Schönnenbeck, Hermann : İbid., S. 93.

raflıdır»<sup>(10)</sup>. İnsanların makinelere nazaran sahip oldukları esneklik dolaysile riziko azalır. Sabit maliyet masraflarının, intibak ve hareket kabiliyetleri ile her duruma kolaylıkla ayak uydurabileceğine inanılan personelin maaşlarından mı meydana gelip gelmediği veya sabit maliyet masraflarının yalnız bir maksat için kullanılabilen bir makineden mi doğup doğmadığı hususu tamamen farklı şeylerdir. Ayrıca, oranlı değişen personel maliyet masraflarının kısa süreli istihdam azalmalarında, sabit maliyet giderlerine dönüşmesi olayı da dikkat çekicidir. Tecrübeli uzman kişileri kaybetmeme arzusuna karşı, işten çıkarılma v.s. ler için karşılıklı anlaşma mükellefiyeti yükleyen sosyal hukuk mevzuatı çıkmaktadır. Hastalık hallerinde ücret ödemelerini gerektiren hükümler de aynı yönde etkilidir. Bu suretle artan bir elastikiyetsizlik doğar<sup>(11)</sup>.

Değer kaybına uğrama rizikolarının nedenleri piyasa değişiklikleridir. Rizikoların yüksekliği yalnız veri değişikliklerinin fonksiyonu değil, aynı zamanda piyasa şekillerinin de fonksiyonudur. Teşebbüslerin, fiatı etkilenmeyen bir büyüklük olarak kabul ettikleri *tam rekabet durumunda*, rizikoların hangi hacimde fiattan karşılanacağına *marjinal arz edenle, marjinal talep eden* kimseler tayin ederler. Teşebbüsün durumu ne kadar monopole meyilli ise, rizikoları etkilemek, rizikoları başkalarına yüklemek ve riziko paylarını fiatlarla karşılamak imkânları da o kadar büyük olur.

Teşebbüsün sahip olduğu maddi mallar, maddi olmayan mallara nazaran sadece piyasa verilerindeki değişiklik tehlikesine maruz değillerdir. Bunlar ayrıca, ilgili teşebbüsün mamulleri söz konusu olduğu zaman hem kendi mevcutları, hem de bu mamullerin meydana gelmesi esnasında her maddi malı kısmen tehdit eden (tabi afetler) hasarlar dolaysile riske maruzdurlar. Bundan başka mamulün üretimi sırasında meydana gelen ıskarta, makine hasarları ve personel kazaları gibi zararlar da mevcuttur. Üretim sırasında normal bozulma ve fireler genellikle kaçınılmaz bir durumdur<sup>(12)</sup>.

(10) **Schmalenbach, E.** : Selbstkostenrechnung und Preispolitik, 7. Bası, Köln u. Opladen 1956 S. 49.

(11) **Beste, Th.** : Grössere Elastizität durch unternehmerische Planung vom Standpunkt der Wissenschaft, Z. f. hw. F. 1958, S. 82.

(12) **Öcal, Fikret** : Maliyet Muhasebesi, Temel Bilgiler, İstanbul 1969. S. 124.

Bu hasarlardan doğabilecek gerçek teşebbüs rizikosunu, hasarların gizli genişleme etkisine göre değişir. Dar boğaz olarak nitelendirilen bir makinenin zaman zaman durması (işlememesi) tamire nazaran daha pahalıya mal olur. Bu durum bir bölümün bütün imalatını saatlerce veya günlerce geciktirebileceği gibi, bir makine gurubunu ve bu makinelerde çalışan personeli hareketsiz bırakır ve çok defa öteki bölümlerin üretimini de aksatır. Rizikoların çift karakterli olduğu da görülür. Genel tehlikenin yanında işletmenin inkıta uğraması tehlikesi de vardır; nitekim tamir masrafları yanında üretimin zaman zaman aksaması dolayısıyla hasılat kaybı da doğar. Hasardan korunmak için alınan tedbirler rizikoları azaltırlar ama öte yandan maliyet masrafı faktörleri olarak karşımıza çıkarlar. Bu hal, hasarların genişlik tesirini ve yanlış üretimi sınırlamak gereği ile alınan tedbirler için de söz konusudur. Büyük miktardaki kapitali kendine bağlayan ara stokların mevcudiyeti de böyle kayıplar tehlikesine maruzdur.

Demek ki, teknik kayıplar veya eksiklikler malların değerini tehdit ederler ve teşebbüsü hasarların ortadan kalkması için miktar bakımından daha fazla tüketime zorlarlar. Böylece doğan rizikolar birbirlerine benzedikleri gibi, aralarında müştereklik te vardır. Bu rizikoları kısa olarak ifade etmek istersek, bundan sonraki bölümlerde kullandığımız gibi, *miktar rizikosunu* diyebiliriz. Eğer konuşma dilinde masraflardan söz edilmeseydi, o zaman bu ibare kullanılırdı. Miktarla ilişkin bu rizikolar, prensip itibarıyla herhangi bir iktisat sistemine bağlı değildirler. Bu rizikolar gerek serbest piyasa ekonomisinde, gerekse merkezden yönetilen ekonomilerde karşımıza çıkarlar. Miktar rizikoları serbest piyasa ekonomisinde iktisadi dalgalanma hareketlerinden, üretim araçları ve mamullere ilişkin piyasa şekline tamamen etkisiz kalamazlar. Bir teşebbüs kriz zamanında, müşteri şikayetlerini yüksek konjunktüre nazaran daha fazla dinlemek zorunluğundadır. Bununla beraber piyasa verilerinin etkisi, imalatın ve mamulün teknik nitelikleri dolayısıyla azalır. Maden işletmeciliğinde maden kayıpları, maden işletmesinin katlanması gereken bir rizikodur. Dökümcülükte ise ıskarta (döküntü) etkilenebilen ve fakat tamamen bertaraf edilemeyen bir rizikodur.

## II. HESAP MİKTARI OLARAK RİZİKO

### 1. Riziko ve Yıllık Netice Hesabı

Rizikodan ödeme ve maliyet masrafı şeklinde hakiki tüketim, şanstın da hasılat ve gelire sebep olan iktisadi faaliyette bulunmanın yolu, mutad sistematik sayısal bir çizelgede ve muzaaf muhasebede gösterilmez. Ancak bu faaliyetlerin sonucu, meydana gelen veya ilerde meydana gelecek olan tahsilat ve ödemelerin nominal para miktarları hesabı şeklinde gösterilir. Sistematik yıllık kapanış hesaplarının gelişmesi, yani daha sonuçlanmayan işlemleri ve bundan başka sonucu alınmayan bütün yatırımları göz-önüne almak zorunluğunda olan netice hesapları, gelecekteki olayların umulan sonuçlarını akla uygun bir şekilde sayısal bir tablo içinde gösterilmesine imkân verir.

Yıllık kapanış hesapları, kârın dağıtılmasında esasları teşkil ederler; yani teşebbüsten ne kadar para çekilebileceğini gösterirler. Bu yüzden yıllık kapanış hesapları, gelecekteki olayları şanslar bakımından değil de, yalnız rizikolar yönünden dikkate alırlar (13).

Teşebbüs düzenlemiş olduğu yıllık netice hesabında aktif ve pasifleri dikkatle değerliyerek ve özellikle ihtiyatlar ayırarak rizikoları karşılamaya çalışır. Ayrıca bilanço miktar ve kıymetten düşme rizikosu arasında hiçbir fark gözetmez. Satılan mamulün imalatındaki özür dolaysile tanılan tehdit edici garanti mükellefiyeti, müşteri borçlarının değerden düşme rizikosu gibi, muhasebede masraf olarak kaydedilir. Değerden düşme rizikosu, söz konusu alacakların veya bütün alacakların aktif ve pasifte değer tahihine sebep olur. Rizikonun az veya çok olması, münferit malları etkileyip etkilemediği veya aktifteki mevcutları büyük çapta kıymet kaybına uğrattığı hususunu muhasebede masraf olarak göstermek o kadar önemli değildir. Önemli olan sadece bunlara sebep olma prensibidir. Riziko hesap dönemindeki işletme faaliyetleri dolaysile meydana gelmiş olmalı. Rizikoya sebebiyet verme daha evvelden mevcutsa, bu hal en azından bilançonun düzenlenmesi anında meydana çıkmış olmalıdır. Buna mukabil zararın evvelce vukubulması gerekli değildir.

(13) Schömenbeck, H. : İbid., S. 96.



Masrafın hesaplanmasında, *Schmalenbach* genel tehlikeden ne anladığını ayrı olarak mütalâa eder; zira bu anlam dinamik bilançonun amaç ve manasını aşmış olurdu. Bilanço ilerde vukubulacak zararların rizikosu için hiç bir karşılık gösteremez <sup>(14)</sup>. Yıllık bilançosunun görevi ve bilgi verme gücü sınırlıdır. *Walb'a* göre bilanço tahsilat ve ödemelerin kalıntılarını gösteren bir tablodur. Bu tabloda ilerdeki ödemeler masraf olarak gösterilebilir ve icabı halde gösterilmelidir de. Ancak, bu tablo teşebbüsün değerini göstermez ve bundan dolayı da teşebbüsün umulan değerini teşkil eden tüm şansları ve rizikoları aksettirmez <sup>(15)</sup>.

## 2. Maliyetin planlanmasında hesap miktarı olarak riziko

Dinamik bilanço değerlemesi için, *Schmalenbach* tarafından «genel tehlike» ile «özel tehlike» arasında yapılan ayırıma, işletme hesap işleri hakkında yazılan eserlerde de rastlanılır. Maliyet masrafları esasına göre fiatın belirlenmesi hakkındaki kurallar, genel işletme riskini (tehlikesini) şu biçimde tanımlar: «Teşebbüsü bir bütün olarak tehdit eden, kendi özelliğiyle iktisadi branşın (sektörün) özel koşullarından veya sadece iktisadi faaliyetlerden doğan tehlikeler, *genel teşebbüs rizikosunu* meydana getirirler». İşletmenin münferit faaliyet alanlarında üretimle bağlı olarak meydana gelen kayba uğrama tehlikelerine ise *özel rizikolar* denir. Sözü edilen rizikolardan yalnız özel rizikolar maliyet masrafı olarak gözönüne alınırlar. Genel teşebbüs rizikosu ise, kalkulasyon kârından karşılanır <sup>(16)</sup>.

Özel tehlikelerin bir yandan genel tehlikelerden ve öte yandan da geri kalan maliyet masrafları türlerinden ayırt edilmesi kavrama ve uygulamaya ilişkin güçlükler doğurmuştur. Bir rizikonun teşebbüsü tüm olarak tehdit edip etmediği, rizikonun miktarı ile anlaşılır. İşletmenin türlü kısımlarındaki üretim çalışmalarına bağlı olarak meydana gelen büyük çapta bir zarar, teşebbüsü tamamen tehlikeye sokabilir. Söz gelişi, geçmiş dönemlerdeki alacaklar hesabındaki zararlara dayanarak gelecekte doğacak alacaklardan kayba uğrama tehlikesi için bir tehlike primi he-

(14) **Schmalenbach, E.** : Dynamische Bilanz, 12. Bası, Köln u Opladen 1956, S. 154.

(15) **Schönnerbeck, H.** : İbid., S. 97.

(16) **Schönnerbeck, H.** : İbid., S. 97

sap edilmiş olsun. Eğer meydana gelen fevkaalede yüksek bir zarar, ayrılan bu tehlike primi ile karşılanmazsa, tehlike büyük demektir. Bu husus daha çok ihtimal derecesi ile ölçülmüş olarak yapılan hesapta gözönüne alınmalıdır. Aynı durum imalattaki özürlü mamuller riski için de düşünülür. Bir dökümhane 30.000 parça ütü taban demiri dökmek zorunda ise, yüzde olarak özür-lü dökümleri tesbit edebilir ve bu oranı ön hesaplarda dikkate alabilir. Büyük bir boru hattının hatalı olarak yapılan izolasyonu, söz konusu izolasyon firmasını uçurumun kenarına getirebilir. Bu firma, bu yüzden doğan zararını işletmenin üretimindeki noksanlıklar için düşünülen tehlike primi hesabından karşılayamaz.

Genel teşebbüs tehlikesine (riskine) örnek olarak yapısal talep değişmesindeki riziko gösterilir. Fakat aynı riziko, tesis mallarının faydalanma süresinin belirlenmesinde faydalı olduğundan, amortisman ve maliyet masrafları hesabında dikkate alınır. Maliyet masrafı olarak mütalâa edilen, stok tehlikelerine ilişkin bir tartışma dolaysile, «Kamu Siparişlerinde Fiatlandırma» hakkında bir yorum yapılmıştır. Bu yorumda, *Michaelis* der ki: «Bundan başka, hatalı planlama dolaysile zararlar doğabilir, örneğin belirli bir mamulün satış imkânlarının hatalı değerlendirilmesi nedeniyle gereğinden fazla tedarik yapılmış olması gibi» (17).

Rizikoların, maliyet masrafı olarak kabul edilen kalkülasyon tehlikesi ile genel teşebbüs tehlikesine dağılımında, çoğu zaman şu neden ileri sürülür: Teşebbüs genel rizikonun maliyet masrafları içinde karşılanmasını bekliyemez; bu yüzden genel riziko kârın bir unsurudur. Halbuki bu suretle, fiatların maliyet masraflarına bağlı olduğu inancı doğar ki, bu hal piyasa ekonomisi ile bağdaşmaz. Piyasa ekonomisinde, ne fiatın içinde maliyet masraflarının garanti edilmiş bir karşılığı, ne de elde edilen maliyet masrafları karşılığı ile fiatların sınırlandığı görülür. Piyasanın her hal ve kârda fiatın içinde karşılanmasına imkân verdiği riziko, riziko olmaktan çıkar.

Buna örnek olarak, kârlı maliyet bedelinden ihale edilen kamu siparişlerini gösterebiliriz. Fiatlar işletmenin iktisadi yönetimine ilişkin maliyet masraflarını ve buna ek olarak özel tehlike

---

(17) *Michaelis, H. ve Rhösa, C. A.* : Preisbildung bei öffentlichen Aufträgen. Stuttgart 1954, Anm. zu Nr. 47.

lerin masraflarını karşılarlar. Fıatlar bundan başka, kâr fazlası içinde genel teşebbüs rizikosunu karşıladıkları gibi, eğer siparişi alan ve siparişi veren anlaşılırsa, belirli bir üretim kârını da kapsarlar. Genel teşebbüs rizikosunun karşılanması açıklıkla öngörüldüğünden, teşebbüsün tehlikeyi bir maliyet masrafı unsuru veya maliyet masraflarının bir yüzdesi veya maliyet bedeli içinde bir kâr payı şeklinde göstermesi, sonuç yönünden pek önemli değildir. Rizikonun serbest piyasa ekonomisinde dikkate alınması, kamu ihaleleri örneğinde olduğu gibi, kamu siparişlerinin kârlı maliyet bedeli üzerinden verilmesi halinde mümkündür (18).

Kanaatimize göre, işletme hesap işlerinde yıllık kapanış bilançosu bakımından, genel teşebbüs rizikosu ile özel tehlikeler arasında hiç bir ayrılık yoktur. İşletme faaliyetlerine ilişkin sonucun önceden tahmin edilmesi ve planlanması, yıllık netice hesabının aksine, kapital yatırımlarının beklenen değerini tespit etmeyi ve üstelik hasılatın ümit edilen maliyet masrafları toplamından fazla olmasını amaç edinir. Söz konusu planlama, bu tahminlerinde, gerekli bütün teşebbüs şanslarını ve rizikolarını —miktar ve kıymet kaybı rizikolarını— dikkate almak zorundadır. Bu planlama, metodlarında olmasa bile, burada tüm teşebbüsün değerlendirilmesi, yani yüksekliği riziko tahminiyle belirlenen bir faiz yüzdesi yardımı ile ümit edilen hasılatın kapitalize edilmesi şeklinde amacına ulaşır.

Teşebbüs risklerinin bir kısmının maliyet masrafı unsuru olarak değil de, kâr unsuru olarak plana alınması ve teşebbüsün muhtelif yükseklikteki bu kâr paylarını maliyet hesaplarına lüzumlu olarak koyup koymayacağı hususu pratik bakımdan pek önemli değildir. *Rüstow* vermiş olduğu örnekte, konjunktürel talep dalgalanmalarına ilişkin istihdam rizikosunu riziko primi ile kâr marjında telafi etmek ister (19). Burada önemli olan, bütün risklerin ferdi olarak tespit edilmiş hesap miktarları şeklinde planlamada gösterilmesidir. Bu risklerin tümünün ihtimal derecesi ile ölçülü olarak maliyet masrafları içinde, işletme ekonomisindeki anlamı ile gösterilmesi, hiç bir tereddütü gerektirmez.

(18) **Schönhenbeck, H.** : İbid., S. 98.

(19) **Rüstow, A.** : Zwischen Kapitalismus und Kommunismus, Ordo-Jahrbuch 1949, S. 111.

*Keskinoğlu*, faiz ve riziko paylarının maliyete ithalini gerekli görererek, şu biçimde savunur <sup>(20)</sup>. «İkinci Dünya Savaşı sırasında bir çok yerlerde fiat kontrolü ve maliyet kontrolü görevli daireler kârın miktarını önceden sınırlamak yoluna gitmişlerdir. O zaman müteşebbisler mevzuattan faydalanarak yalnız yabancı sermayenin değil, öz sermayenin faizini de maliyetlere ithal etmişlerdir. Aynı şeyi riziko primleri için de yapmışlardır. Bu olaylar «kâr» ve «maliyet masrafı» kavramlarında eskisine nazaran bir değişiklik ifade eder. Savastan sonra bütün rizikoları, bu arada faiz ile para almaktan veya öz sermayeye faiz yürütmekten doğacak rizikoyu da müteşebbisin yüklenmesi gerektiği fikri yeniden ortaya atılmıştır. Halbuki prodüksiyon ünitelerinin maliyet bedellerini bulabilmek için faizin ve riziko payının maliyetlere ithal edilmesine devam olunması şarttır».

Bütün risklerin ve şansların ölçülmesinin gereğine ilişkin bir örneği, sipariş üzerine imalat veya stok imalatı şıklarından birini seçecek olan teşebbüslerde görürüz <sup>(21)</sup>. Üretim programında Noel ağacı sehpaşası imalatı olan bir atelye işletmesi, bu maddelerini Noelden önce üç ay içinde en fazla kasım ayında olmak üzere satar. İmalat işlemleri için, kısmen çok yönlü kullanma imkânları olan tesisler kullanıldığı gibi, bir kısım üretim işlemleri için de özel tesislerden yararlanır. Böylece teşebbüs ya nisbeten küçük özel tesislerle bütün yıl imalat yapmak veya uygun büyüklükteki tesislerle, satış elverdiği müddetçe sipariş üzerine imalat yapmak şıklarını seçer. Yine teşebbüs amortismanlarla, ambar masrafları arasında ve tesislerin kıymet kaybı rizikosu ile ambar mevcudu kıymet kaybı rizikosu arasında bir seçim yapmak zorundadır. Bir yandan ambar mevcudu büyük miktarda mal teslim etme yeteneği dolaysile şanslar sağladığı gibi, öte yandan büyük tesisler şimdiye kadar talep edilmeyen türden malların önceden belli olmayan büyük çaptaki siparişlerine süratle uyum şanslarına sahiptirler. Modaya tabi kıymet kaybına uğrama rizikosunu, gerek meslek elbisesi gerekse bayan elbisesi imalatı ile uğraşan tekstil atelyeleri için özel bir planlama amilidir. Bunlar yapmış oldukları planlama ve fiat hesaplamalarında, pek tabii olan farklı kıymet riskleri ile kıymet şanslarına ilişkin tahminlere dikkat ederler.

(20) *Keskinoğlu, S.* : *Ibid.*, S. 48.

(21) *Schönenbeck, H.* : *Ibid.*, S. 99.

Kıymet kaybı rizikosunu, yatırımların satış bedelleriyle henüz daha likit hale gelmeyen kısmını, devamlı olarak tehdit eder. Ancak modern teşebbüste, yatırım bir defaya munhasır ve belirli bir süre içinde sonuçlanan bir ameliye olmayıp, devamlı surette tekrarlanan bir olaydır. Demek ki, kıymet kaybı rizikosunu, tüm teşebbüs dikkate alındığında, yatırımın başlangıcından itibaren devamlı surette elde edilen hasılat girişleri ölçüsünde azalan bir miktar değildir. Buna rağmen yapılan hesaplar, kapitalin dönüşüm dönemini esas almakta ve buna göre şansları ve riskleri belirlemektedirler. Çünkü teşebbüs çerçevesi dahilinde bir mamul, bir mamul gurubu veya bir imalat programı için, yatırılan sermayenin dönüşüm dönemini kolaylıkla belirlemek mümkündür. Dönüşüm hızı, işletmeden işletmeye ve zamandan zamana da farklılıklar gösterebilir. Dönüşüm hızı, ekonominin gelişim dönemlerinde fazla, buhran devrelerinde az olur ve işsizliğin arttığı zamanlarda da tamamen durabilir. Finansal yönetimin en önemli görevi, sermayeyi hareket halinde tutan ve dolaşımını hızlandırmasını sağlayan her türlü tedbirlerin zamanında alınmasıdır <sup>(22)</sup>.

Almanya'da bir çok teşebbüsler, son yıllarda, yatırılan kapitalin üç yıl içinde amorti edilmesi şansı mevcut olması halinde ancak yatırıma girişmişlerdir. İktisadi politikanın istikrarsızlığı müteşebbisleri munhasıran öyle yatırımları uygulamaya zorlar ki, yatırılan kapital rantabilitenin yüksekliği dolaysile hemen tekrar paraya çevrilmiş olsun. Geleceğin ekonomik ve teknik gelişmeleri önceden kestirilemediği için uzun süreli tahminlerin gerçekleşmesi güçtür. Bu sebeple yatırılan sermayeyi en kısa zamanda geri ödeyen proje riski az olduğu için tercih edilmektedir <sup>(23)</sup>.

Riski yüksek bir yatırım tercih ediliyorsa, yatırımdan doğacak kârın, aynı kapitalin başka yatırım projelerinin gerçekleşmesine tahsis edilmesi halinde elde edilecek kârlardan en az iki misli fazla olması aranır <sup>(24)</sup>.

Alıcı pazarına değin piyasa ekonomisinin normal safhasında planlamanın hareket noktası, beklenen potansiyel satıştır. Bu ana

(22) **Yüksel, Ali Sait** : Para Bulma ve Kredi İşleri, İşletme Finansmanı, İstanbul 1969, S. 81.

(23) **Yüksel, Ali Sait** : İbid., S. 67.

(24) **Olalı, Hasan** : Teşebbüs Finansmanı ve Teşebbüslerin Finansal Yönetimi, İzmir 1967, S. 22.

miktarların tesbiti, büyük teşebbüslerde çoğu zaman özel servislerin görevidir. Ekonomik gelişme ve yatırım eğilimlerini gösteren istatistikler, iktisadi sektörlerde tüketici ile yapılabildiği psikolojik ve matematik yönden değerlendirilen sözlü ve yazılı görüşmeler gibi, zengin yardımcı araçlar bu servislerin hizmetine arz edilirler. Netice itibarıyla ümit edilen satış miktarını gösteren sayı, piyasa verilerinin değişikliğine ve gelecekteki gelişmesine ilişkin ihtimal dahilindeki bütün riskleri ve şansları kapsamaktadır.

İmal edilen bir mamüle ilerdeki üç veya beş yılda yalnız bir satış şansının tanınması, bu mamule tahsis edilen maddi ve gayri maddi tesislerin (lisansların) iktisadi yararlanma süresini sınırlamış olur. Bunun yanı sıra, araştırma ve geliştirme masraflarının hesaplanmasına ilişkin yararlanma süresi de tesbit edilmiş olur. Beklenen satış, satışın toplam miktarı ve satışın tüm çalışma süresine dağılımı, işletmenin piyasaya hazır olma durumunun hacmini belirlediği gibi, devamlı olarak ham madde, yarı ve tam mamullere, alacaklara bağlanan mevcutları, icabı halde avansları ve borç senetlerini de miktar bakımından tayin ederler. Toplam satış miktarı, satış süresi ve işletmeye bağlı stok miktarları ile, işletme mevcutlarını tehdit eden rizikolar için, tahmin esasları kazanılmış olur. Keza riziko primleri yardımı ile risklerin beklenen satış süresine dağılımı yapılmış olur. Burada yine yıllık netice hesabına nazaran başka bir fark karşımıza çıkar. Planlama hesabı, sebebiyet verme prensibini münferit zaman devrelerine dayatılmayıp, yatırımlara ve bir bütün olarak bu yatırımların dönüşüm dönemine dayatır.

Miktar ve kıymet kaybına uğrama rizikosunun tesbiti, bir mamul veya imalat programına bağlı yatırımdan bir bütün olarak hareket etmek zorundadır. Ancak, bunun yanında her bir sermaye türünün kendine özgü rizikoları kapsayan özel bir tabiata sahip olduğu unutulmamalıdır. Kaldı ki riziko tehlikesi ile yüklü tesis eşyası mevcudu, tesis riskleri ve tesis masrafları mamullerin satış bedelleriyle ortadan kalktığı ölçüde, dönüşüm dönemleri esnasında azalır ve buna mukabil dönen sermaye mevcudu artar. Buna göre riskler, riziko priminin kapsamına dahil olarak planlama hesabına girmeyip, bu rizikolara ait maliyet masrafı türleri çerçevesinde mütalâa edilmelidirler. Her ne kadar amortisman bedellerinin kısımlara ayrılması tesirlerine göre nadiren tablolarda gös-

terilse bile, bugün tesis eşyasına ait amortisman bedelleri doğrudan doğruya maliyet masrafı türleri içinde dikkate alınırlar. Tesis eşyasında *muntazam aşınma*, tahmini normal yararlanma süresine göre ölçülen *aşınmaya bağlı* amortismandır. Bu tahmin edilen yararlanma süresi, özel teknik tehlike amillerinin dikkate alınması veya ekonomiye bağlı vaktinden önce yararlanma süresinin sona ermesini kabul etmek suretile kısalabilir.

Amortisman maliyet masraflarının nisbeten geniş bir uygulama alanı bulmasına mukabil özel riziko payına maliyet hesaplarında yer veren işletmelerin sayısı pek azdır <sup>(25)</sup>. Özel rizikoların maliyet bedellerine ithal edilebilmesi için uzun yıllara ihtiyaç gösteren devamlı bir çalışma ile bu türden olan rizikoların takribi tekerrür nisbeti ve şumulü hakkında rakam toplamak gerekir. Halbuki bir çok işletmelerin istatistik servisleri bu çalışmalarını başaracak bir düzeye henüz ulaşamamıştır.

Risklerin ilgili maliyet masrafları türleri dahilinde hesaba geçirilmesi, miktar rizikosu örnek alınarak şu şekilde gösterilir. Bir dökümhane işletmesi, hesaplarında devamlı olarak ıskarta rizikosunu göz önüne almak zorundadır <sup>(26)</sup>. Özürlü imalât dolayısıyla uğranılacak kayıplar için, karşılık ayırarak, masraf kayıtları yapılabilir <sup>(27)</sup>. Dökülen parçaların yüzde kaçının ıskartaya çıkacağı, birinci derecede parçaların döküm güçlüğüne tabidir. Bu güçlük derecesi, işin hazırlanmasında ve ön hesaplamada ıskarta dolayısıyla planlanması gereken fazla tüketim için birinci dayanak noktasını verir. Bu fazla tüketim, her bir maliyet masrafı türünde ve her bir maliyet masrafı yerinde ek madde, kalıp maddesi, esas maddeye (cevhere) ilaveten kalıpçı, esas maddeyi yapan usta, kalıp boşaltıcıları ve bileyiciler için ödenen ücretler, nihayet döküm mekanik olarak yapılıyorsa, muhtelif türden dökümü işleme ücreti, ıskartaların bir kısmının müşteri nezdinde fark edilmesi halinde ödenen taşıma ücretleri şeklinde kendini gösterir. İyi bir döküm için muhtelif oranlarda ıskarta zammı dolayısıyla ücretlere ve bütün türden esas madde tüketimine tamamlayıcı bir ilavenin

---

(25) **Keskinöglü, Suat** : Endüstride Hesap İşleri Bilgisine Giriş, İstanbul 1968, S. 168.

(26) **Schönnenbeck, H.** : İbid., S. 101.

(27) **Bursal, Nasuhi** : Maliyet Muhasebesi, Prensipleri ve Tatbikatı İstanbul 1969, S. 52.

yapılması, planlama hesaplarında ve kalkülasyonda iskarta tehlikesi için ayrı bir maliyet masrafı türü ihdas edilmesinden daha yararlı olarak gözüktür.

Miktar ve kıymet kaybı risklerinin münferit maliyet masrafı türlerine teşmil edilmesinde veya başka bir deyişle risklerin etki miktarlarına göre maliyet masrafı türlerinin bölüşümünde, devamlı tüketimi gerektirmeyen miktar ve kıymet kaybı riskleri için özel maliyet türleri ihdas etmek gereklidir. Çünkü bu riskler, asıl üretim araçlarının tüketimini icabettirmezler. Esas mamul yanında bedelsiz verilen yedek parçalara ait miktar rizikosunu, alacakların değer kaybı rizikosunu ve özellikle mamul stoklarındaki miktar ve kıymet kaybı rizikolarını bu maliyet masrafı türlerinden sayılırlar.

*Kosiol'a* göre özel riziko payı denilen maliyet masrafının ayırıcı özelliği de, tıpkı genel rizikoda olduğu gibi, özel risklerin tahakkuk edip etmeyeceklerinin önceden kestirilmemesidir. Özel riziko payları gerçekleşme derecesi hakkında geçen yıllara bakılmak suretile bir fikir edinildikten sonra, kesinlikten uzak, geniş tahminlere dayanılarak tespit edilir. Geçmiş süreler için belirli dönemler (ekseriya yıl) alınır. Maliyet masrafı bahsinin ana ilkesi olan, bir değer tüketimine sebebiyet verilmiş olmak burada sigorta ilkesine yaklaşmaktadır. Özel risk payı hesaplanırken tüketilmiş, kaybolmuş bir değer henüz yok ise de kaybın ilerde belirmesi muhtemel olduğundan, bu gibi hesapların yapılmasına lüzum görülmüştür <sup>(28)</sup>.

Risklerin belirlenmesi ve planlanması bile, —maliyet masrafı türünün genellikle yalnız bir rizikoyu kapsamadığına göre— ilgili maliyet masrafı türüne ilişkin tahminin bir kısmıdır. Miktar risklerinin hesaplanmasında, düzenli tüketim planlanmasına nazaran, özel tahmin ve takdir problemleri çıkmaz. Çünkü planlama dahi geleceğin hesaplanmasında bir amaç, fakat geçmişin hesaplanmasında bir araçtır. Fark doğruluk derecesinde aranmalıdır. Iskarta, müşteri için yapılan garanti hizmetleri, makine hasarları gibi zararlar gayri muntazam zamanlarda meydana gelirler.

Bu masrafların belirlenmesi ve planlanması, istatistiki kurallara göre yapılan hesapların ve mesleki tahminlerin bir terkibi-

(28) **Keskinoğlu, S.** : *İbid.*, S. 165.



dir. Kütle alanı ne kadar büyükse, istatistiki takdir ve tahmin de o derece önem kazanır ve ihtimal hesaplarına konu olur. Bu ihtimal hesaplarının ortalama değerleri ve inhiraf alanları tamamen itimada şayan plan miktarlarını verirler.

Buna göre kıymet kaybı risklerinin planlanması dahi, ilgiliyi maliyet masrafı türü çerçevesinde cereyan eder ve burada da her şeyden evvel tamamen geleceğe ait değerlerin tesbitine ilişkin problemlere tabi olur. Ancak bunun yanında, kıymet kaybı risklerinin esasları, beklenen satışı ve buna bağlı olarak ümit edilen mevcutları zaten planlamanın kesin unsurları olarak nitelendirilmektedir. Halbuki risiko primlerinin tesbiti bir tahmindir. Bu tahmin için, istatistiki ortalama ve inhiraf değerlerine ilişkin geçmişte meydana gelen veri değişiklikleri üzerinde işlemler yapılması tavsiye edilmektedir. Ancak yapılacak bu işlemde de, geçmişin piyasa fiatı ve satış gelişmelerinde müşahade edildiği gibi, kural-lara uygunluk az olur. Risiko primlerinin tesbiti, planlama hesabının diğer miktarlarına nazaran daha büyük ölçüde bir tahmin işidir <sup>(29)</sup>.

Özel rizikoları kalkülasyona ithal etmiyen işletmeler Almanya'da da çoğunluktadır. Bunun nedenleri çeşitlidir. Her şeyden önce özel riziko paylarının tesbiti ve dönem itibariyle hesaplanması güç bir iştir. Tesis edilen payların masraf yerlerine ve masraf hammillerine yüklenmesi de güçlükler doğurur. Güçlüklerden kurtulmak için rakamlar genel toplamlar halinde tesbit olunur. Diğer bir zorluk bu gibi hesapların sebebiyet verdiği munzam çalışmaların göze alınmamasından çıkar.

Öte yandan özel rizikoların maliyet bedellerine ithali için lüzumlu çalışmaların sebebiyet verdiği masrafların iktisadiliği azaltacak derecede yüksek belirdiğine de rastlanmaktadır <sup>(30)</sup>.

---

(29) **Schönnerbeck, H.** : İbid., S. 102.

(30) **Keskinoğlu, S.** : İbid., S. 168-169.